“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=388

2026-yil
9-son
sentabr
ISSN 3093-8546

Fuqarolarning ekologik axborotga erkin kirish huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari

Dildona Nodirbekova,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Konstitutsiyaviy huquq kafedrasi tayanch doktoranti
e-mail: dildonaabdumalik@gmail.com

Аннотация. Mazkur maqolada fuqarolarning qulay atrof-muhitga va uning holati to‘g‘risida ishonchli ekologik axborotga ega bo‘lish huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Ekologik axborotga erkin kirish mustaqil konstitutsiyaviy huquq, ekologik qarorlar qabul qilinishida jamoatchilik ishtiroki va sud-huquqiy himoyadan foydalanishning zarur sharti sifatida yoritiladi. O‘zbekistonning 2025-yilda Orxus konvensiyasiga qo‘shilgani hisobga olinib, milliy qonunchilik, xalqaro standartlar va xorijiy tajriba qiyosiy-huquqiy usulda o‘rganiladi. Natijada ekologik axborot huquqini amalga oshirishning oltita mezoni hamda qonunchilik va amaliyotni takomillashtirish bo‘yicha takliflar asoslantiriladi.

Калит сўзлар. ekologik axborot, konstitutsiyaviy huquq, axborot erkinligi, Orxus konvensiyasi, shaffoflik, ekologik xavfsizlik, jamoatchilik ishtiroki, sud himoyasi.

Аннотация. В статье анализируются конституционно-правовые основы права граждан на благоприятную окружающую среду и достоверную экологическую информацию о ее состоянии. Свободный доступ к экологической информации рассматривается как самостоятельное конституционное право, а также как необходимое условие участия общественности в принятии экологически значимых решений и использования средств судебной защиты. С учетом присоединения Узбекистана к Орхусской конвенции в 2025 году сравнительно-правовым методом исследуются национальное законодательство, международные стандарты и зарубежный опыт. Обосновываются шесть критериев реализации права на экологическую информацию и предложения по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики.

Ключевые слова. экологическая информация, конституционное право, свобода информации, Орхусская конвенция, прозрачность, экологическая безопасность, общественное участие, судебная защита.

Annotation. This article examines the constitutional and legal foundations of citizens' right to a favorable environment and reliable information about its condition. Free access to environmental information is treated as an autonomous constitutional right and as a prerequisite for meaningful public participation in environmentally significant decision-making and access to judicial remedies. Taking Uzbekistan's accession to the Aarhus Convention in 2025 into account, the article uses comparative legal analysis to examine national legislation, international standards, and foreign experience. It substantiates six criteria for implementing the right to environmental information and offers proposals for improving legislation and administrative and judicial practice.

Keywords. environmental information, constitutional right, freedom of information, Aarhus Convention, transparency, environmental safety, public participation, judicial protection.

Kirish

Ekologik axborotga kirish inson hayoti, sogʻligʻi va mulkiy manfaatlarini himoya qilish, ekologik qarorlarni muhokama etish hamda davlat organlari ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun zarur. Havo va suv sifati, chiqindilar yoki loyihalarning ekologik oqibatlari haqida ishonchli ma'lumotsiz fuqaro xavfni baholay olmaydi va buzilgan huquqini samarali himoya qila olmaydi. Shu sababli mazkur huquq ekologik boshqaruvning hisobdorligini ta'minlovchi konstitutsiyaviy vositadir [5].

Tadqiqotning maqsadi ekologik axborot huquqining konstitutsiyaviy mazmunini ochib berish, Oʻzbekistonning Orxus konvensiyasiga qoʻshilishidan kelib chiqadigan majburiyatlarni baholash va ularni amalga oshirish mezonlarini ishlab chiqishdir. Formal-yuridik, tizimli va qiyosiy-huquqiy usullar asosida milliy normalar Orxus konvensiyasi, Rio deklaratsiyasi, Yevropa Ittifoqi va AQSh tajribasi bilan solishtirildi.

Ekologik axborot huquqining konstitutsiyaviy mazmuni

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasi har kimning qulay atrof-muhitga va uning holati toʻgʻrisidagi ishonchli axborotga ega boʻlish huquqini mustahkamlaydi [5]. Ushbu norma moddiy ekologik huquq bilan uni amalga oshirishga xizmat qiluvchi axborot olish huquqini birlashtiradi. Axborot ekologik xavfni aniqlash va huquqbuzarlikni asoslash imkonini beradi. Muallif fikricha, 49-moddani axborot erkinligiga oid umumiy kafolatlar bilan birgalikda talqin qilish davlatning soʻrovlarga javob berish va ekologik ma'lumotlarni faol oshkor etish majburiyatini asoslaydi.

«Ishonchli axborot» talabi ma'lumotning toʻliq, tekshiriladigan, oʻz vaqtida yangilangan va tushunarli boʻlishini anglatadi. Faqat texnik koʻrsatkichlarni e'lon qilish yetarli emas; ularning ekologik ahamiyati, manbasi, oʻlchash metodikasi va mavjud noaniqliklari ham izohlanishi kerak. Huquqning samaradorligi axborot mavjudligi bilan birga uning sifati orqali baholanadi.

Milliy qonunchilik va uning rivojlanishi

«Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari toʻgʻrisida»gi Qonundagi axborotni izlash, olish, tekshirish va tarqatish kafolatlari ekologik ma'lumotlarga ham tatbiq etiladi [4]. «Tabiatni muhofaza qilish toʻgʻrisida»gi Qonunning 30-moddasi davlat monitoringi xizmatiga aholi va manfaatdor tashkilotlarni

atrof-muhitdagi oʻzgarishlar haqida joriy, zarur hollarda shoshilinch axborot bilan ta'minlash vazifasini yuklaydi [3]. Demak, axborot olish shaxsning huquqi boʻlish bilan birga davlatning faol majburiyatini ham yuzaga keltiradi.

2025-yildagi «Ekologik ekspertiza, atrof-muhitga ta'sirni baholash va strategik ekologik baholash toʻgʻrisida»gi Qonun ekologik loyihalarni baholashda jamoatchilik ishtiroki uchun huquqiy asos yaratadi [11]. Samarali ishtirok uchun loyiha, uning ta'siri, muqobil variantlar va himoya choralari haqidagi axborot muhokamadan oldin taqdim etilishi zarur. Axborotga erta kirish, fikr bildirish va takliflar qanday hisobga olinganini bilish oʻzaro bogʻliq protsessual kafolatlardir.

2025-yil 18-noyabrdagi PQ–343-son qarorda Yagona ekologik onlayn platformani tashkil etish va monitoring ma'lumotlarini integratsiyalash vazifalari belgilangan [12]. Platforma tarqoq ma'lumotlarni birlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Buning uchun muntazam yangilanish, ochiq format, arxiv, metodologiya va xatolarni tuzatish mexanizmi zarur; portalning mavjudligi oʻz-oʻzidan axborot huquqini ta'minlamaydi.

Orxus konvensiyasiga qoʻshilishning huquqiy ahamiyati

Rio deklaratsiyasining 10-prinsipi ekologik axborotga kirish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va huquqiy himoyani ekologik boshqaruvning oʻzaro bogʻliq shartlari sifatida belgilaydi [8]. Ushbu yoʻnalishlar 1998-yilgi Orxus konvensiyasida majburiy standartlarga aylantirilgan. Konvensiya soʻrov asosida axborot olish, faol oshkoralik, jamoatchilik ishtiroki va odil sudlovga kirishni tartibga soladi [9].

Oʻzbekiston Orxus konvensiyasiga 2025-yil 25-martda qoʻshildi; Konvensiya mamlakat uchun 2025-yil 23-iyunda kuchga kirdi [13]. Shu sababli uning talablari Oʻzbekiston uchun xalqaro-huquqiy majburiyat hisoblanadi. Milliy qonunchilik va amaliyotni ushbu standartlarga uygʻunlashtirish soʻrovlar, faol oshkoralik va shikoyatlarni koʻrib chiqishning aniq tartiblarini talab qiladi.

Konvensiyaning 4-moddasi boʻyicha arizachi axborotni nima sababdan soʻrayotganini asoslab berishi shart emas. Axborot soʻralgan shaklda taqdim etilishi, rad etish asoslari esa istisno tariqasida va tor talqin qilinishi kerak [9]. Tijorat siri, davlat xavfsizligi yoki boshqa himoyalanadigan manfaatlar avtomatik rad javobining umumiy formulasi boʻla olmaydi. Organ har bir holatda oshkor etishdan keladigan jamoat manfaatini ma'lumotni yashirish manfaatiga nisbatan baholashi, rad javobini aniq huquqiy va faktik sabablar bilan asoslantirishi kerak. Hujjatning faqat bir qismi cheklangan boʻlsa, qolgan qismi ajratib berilishi lozim. Bu talablar ma'muriy organ diskretsiyasini cheklaydi va sud nazorati uchun tekshiriladigan mezon yaratadi.

Konvensiyaning 5-moddasi aholi salomatligi yoki atrof-muhitga bevosita tahdid tugʻilganda zarur axborotni zudlik bilan tarqatishni talab qiladi [9]. Buning uchun tezkor ogohlantirish kanallari va idoralararo axborot almashinuvi oldindan belgilanishi zarur. Xabarlarda hodisa hududi, ehtimoliy oqibatlar va ehtiyot choralari tushunarli tilda koʻrsatilishi maqsadga muvofiq.

Qiyosiy-huquqiy tajriba

Yevropa Ittifoqining 2003/4/EC Direktivasi ekologik axborotga kirish va uni elektron shaklda tarqatishni nazarda tutadi [1]. Axborot doirasiga atrof-muhit elementlari, ta'sir omillari, siyosat va choralar, iqtisodiy tahlillar hamda tegishli sogʻliq ma'lumotlari kiradi. Milliy qonunchilik uchun keng va aniq ta'rif hamda faol e'lon qilinadigan ma'lumotlarning minimal roʻyxatini belgilash tajribasi

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

ahamiyatlidir.

AQShning 1986-yilgi Favqulodda vaziyatlarni rejalashtirish va jamoatchilikning bilish huquqi to‘g‘risidagi qonuni ayrim xavfli moddalar va chiqindilar haqida korxonalar hisoboti taqdim etilishini nazarda tutadi [10]. Bu tajriba davlatning xususiy subyektlardan ekologik ma'lumot yig‘ish vazifasini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ham yirik ifloslantiruvchi korxonalar emissiyasi va chiqindilari to‘g‘risidagi standart hisobotlarning ochiqligini kuchaytirish mumkin.

Doktrinal yondashuv va amaliy muammolar

S. Kravchenko va J. Bonine ekologik axborotni jamoatchilik ishtiroki va sud himoyasining zarur asosi sifatida baholaydi [2]. P. Sand davlat va sanoatning axborot oshkor etishini ekologik tartibga solish vositasi sifatida tahlil qiladi [6]. Bunda ochiqlikni e'lon qilingan fayllar soni bilan emas, ma'lumotning tushunarliligi, o‘z vaqtidaligi va qaror qabul qilish uchun foydasi bilan baholash lozim.

Ekologik ma'lumotlarning turli organlarda tarqoqligi, format va yangilanish davrlarining farqlanishi axborot izlashni qiyinlashtiradi. Noto‘g‘ri organga yuborilgan so‘rovni vakolatli organga tezkor yo‘naltirish va arizachini xabardor qilish kafolati muhim. Idoralararo muvofiqlashtirishdagi kamchiliklarning oqibati fuqaro zimmasiga yuklanmasligi kerak.

Axborotni cheklash asoslarining keng talqini ham huquqni amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi. Cheklov qonuniy, zarur, mutanosib va individual asoslantirilgan bo‘lishi kerak. Jamoat manfaatlari testi oshkor etishning ekologik xavfsizlik va nazorat uchun ahamiyatini hisobga olishi, rad javobida esa shikoyat organi, tartibi va muddati ko‘rsatilishi lozim.

Ekologik axborot huquqini baholash mezonlari

Tahlil asosida ekologik axborot huquqini baholashning oltita mezoni taklif etiladi. Birinchisi – qonuniy asos: axborot doirasi, uni saqlovchi subyektlar va ularning majburiyatlari aniq belgilanishi. Ikkinchisi – faol oshkoralik: monitoring, ruxsatnomalar, baholash hujjatlari va xavf haqidagi ma'lumotlarni muntazam e'lon qilish. Uchinchisi – muddat va shakl: axborotni imkon qadar so‘ralgan shaklda, qisqa muddatda, shoshilinch hollarda darhol taqdim etish.

To‘rtinchisi – cheklovlarning tor talqini: jamoat manfaatlari testini qo‘llash, rad javobini asoslantirish va qisman oshkor qilish imkonini tekshirish. Beshinchisi – raqamli ochiqlik: ma'lumotlarni qidiriladigan, yuklab olinadigan va mashinada o‘qiladigan formatda, metodologiyasi va yangilanish sanasi bilan berish. Oltinchisi – samarali himoya: rad etish yoki kechiktirish ustidan mustaqil organ yoki sudga tez va ortiqcha xarajatsiz shikoyat qilish. Ushbu mezonlar monitoring va normativ hujjatlar ekspertizasida qo‘llanishi mumkin.

Qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar

Birinchidan, ekologik axborotning yagona qonuniy ta'rifi belgilanishi va u atrof-muhit elementlari, ularga ta'sir etuvchi faoliyat, inson salomatligi, ekologik chora-tadbirlar, ruxsatnomalar, monitoring va iqtisodiy tahlillarni qamrab olishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, faol e'lon qilinishi shart bo‘lgan ma'lumotlarning minimal ro‘yxati, yangilanish davri va mas'ul organlar normativ darajada ko‘rsatilishi zarur. Uchinchidan, Orxus konvensiyasiga muvofiq so‘rovchidan manfaatini asoslashni talab qilmaslik, so‘rovni vakolatli organga yo‘naltirish, qisman oshkor qilish va jamoat manfaatlari testini qo‘llash qoidalari aniq protsessual shaklga keltirilishi kerak. To‘rtinchidan, barcha rad

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

javoblari uchun yagona asoslantirish standarti va tezkor shikoyat mexanizmi joriy etilishi lozim.

Beshinchidan, Yagona ekologik onlayn platformada ma'lumotlarning ochiq formatlari, arxiv versiyalari, hududiy xaritalar va avtomatik yangilanish mexanizmlari nazarda tutilishi kerak. Oltinchidan, ekologik axborot bilan ishlaydigan mansabdor shaxslar uchun Orxus standartlari, maxfiylik istisnolari va jamoat manfaatlari testi bo‘yicha muntazam o‘quv dasturlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Yettinchidan, sudlar ekologik axborot nizolarida cheklovning qonuniy maqsadi, zarurligi va mutanosibligini izchil tekshirishi, isbotlash yukini axborotni rad etgan organga yuklashi lozim. Nihoyat, huquqning amaliy holati so‘rovlar soni, javob muddati, rad etish sabablari va shikoyatlar natijasi bo‘yicha ochiq statistik hisobotlar orqali muntazam baholanib borishi kerak.

Teng kirish uchun elektron portal bilan bir qatorda yozma so‘rov, axborot markazlari va mahalliy organlar orqali ma'lumot olish imkoniyatlari saqlanishi kerak. Interneti yoki raqamli ko‘nikmasi cheklangan fuqarolar hamda nogironligi bo‘lgan shaxslar ehtiyojlari hisobga olinishi zarur. Axborot va ogohlantirishlarning tushunarli tilda, zarur hollarda muqobil formatlarda berilishi ekologik adolatga xizmat qiladi.

Takliflar ijrosini baholash uchun so‘rovlarga muddatida javob berish, rad etish asoslari, qisman oshkor qilish, ma'lumotlarning yangilanishi va jamoatchilik takliflarining hisobga olinishi bo‘yicha ochiq statistika yuritish taklif etiladi. Shaxsga oid ma'lumotlarni himoya qilgan holda e'lon qilinadigan yillik hisobotlar mustaqil monitoring va tizimni takomillashtirishga asos bo‘ladi.

Xulosa

Ekologik axborotga ega bo‘lish Konstitutsiyaning 49-moddasida mustahkamlangan huquq va boshqa ekologik hamda protsessual huquqlarni amalga oshirish shartidir. O‘zbekistonning Orxus konvensiyasiga qo‘shilishi milliy kafolatlarni xalqaro majburiyatlar bilan mustahkamladi. Ularning amaliy ijrosi faol oshkoralik, tezkorlik, tushunarli format, cheklovlarning tor talqini va samarali shikoyat vositalarini talab qiladi. Taklif etilgan oltita mezon hamda normativ-amaliy choralar ushbu huquqni ta'minlash va milliy tizimni Orxus standartlariga uyg‘unlashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information. Official Journal L 41. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0004

2. Kravchenko S., Bonine J. E. Human Rights and the Environment: Cases, Law, and Policy. Durham: Carolina Academic Press, 2008. (Inson huquqlari va atrof-muhit: kazuslar, huquq va siyosat).

3. O‘zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonuni, 1992-yil 9-dekabr, 754-XII-son. https://lex.uz/acts/107115

4. O‘zbekiston Respublikasining «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni, 2002-yil 12-dekabr, 439-II-son. https://lex.uz/docs/52268

5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023. https://lex.uz/docs/-6445145

6. Sand P. H. The Right to Know: Environmental Information Disclosure by Government and Industry. 2013. (Bilish huquqi: davlat va sanoat tomonidan ekologik axborotni oshkor qilish).

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2284644

7. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, Article 19. (Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt). https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx

8. Rio Declaration on Environment and Development, 1992, Principle 10. (Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha Rio deklaratsiyasi, 10-prinsip). https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

9. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, 1998. (Axborot olish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va ekologik masalalarda odil sudlovga kirish to‘g‘risidagi Orxus konvensiyasi). https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text

10. Emergency Planning and Community Right-to-Know Act, 1986. (Favqulodda vaziyatlarni rejalashtirish va jamoatchilikning bilish huquqi to‘g‘risidagi qonun). https://www.epa.gov/epcra

11. O‘zbekiston Respublikasining «Ekologik ekspertiza, atrof-muhitga ta'sirni baholash va strategik ekologik baholash to‘g‘risida»gi Qonuni, 2025-yil 24-fevral, O‘RQ–1036-son. https://lex.uz/uz/docs/-7391636

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o‘zgarishi milliy qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori, 2025-yil 18-noyabr, PQ–343-son. https://lex.uz/uz/docs/-7831641

13. United Nations Treaty Collection. Aarhus Convention: Uzbekistan — Accession 25 March 2025; Entry into force 23 June 2025. https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000028004bb03